

Franc Jelenc (Franz Xaver Jellenz)

(26. 11. 1749–19. 4. 1805),

pravnik, jožefinist, prostožidar,
kritik papeštva in cerkve

Franci Bogataj

Foto: Franci Bogataj

Franc Jelenc – skoraj nepoznan rojak, je bil rojen na Češnjici v Železnikih. Direktor pravne fakultete, odvetnik, jožefinist, vnet zagovornik drugačnega kaznovanja in velik kritik papeštva. Izjemno priljubljen predavatelj, prostožidar, član slovenske Academie operosorum, oče petih hčera. Bil je podpornik reform Jožefa II., čeprav je v njih velikokrat pogršel humanost, ki ji je bil zavezan. Največjo sled je pustil pri svojem pedagoškem delu, saj je veliko generacij študentov zaznamoval s svojim naprednim razmišljanjem.

Franc Jelenc se je rodil 26. novembra 1749 na Češnjici v Železnikih. Življenje našega nepoznanega rojaka je bilo predano predvsem pedagoškemu delu s študenti, zato je bil eden izmed najbolj priljubljenih profesorjev na univerzi v Innsbrucku. Po njegovi smrti so študentje zbrali v treh dneh preko tristo goldinarjev, s katerimi so mu postavili doprni kip v univerzitetni avli, in v znak žalovanja mesec dni nosili žalovalne trakove za klobuki.

Z desetimi leti ga je oče Gašper leta 1759 poslal v Beljak na šolanje, vendar se je moral že naslednje leto vrniti domov. Župnik v Železnikih Semen je v njem prepoznal izjemno bistroutnega mladeniča, zato ga je poučeval latinščino in verouk. Tega mu Jelenc ni nikoli pozabil in mu je ostal hvaležen celo življenje. Leta 1763 je odšel na licej v Celovec, kjer je pri jezuitih zaključil štiri razrede. Zaradi izjemne nadarjenosti so ga želeli jezuiti pridobiti v svoje vrste, vendar jim to ni uspelo. Leta 1766 je študij nadaljeval na ljubljanskem liceju, kjer je veliko bral, spoznaval različne mislece takratnega časa in posređoval znanje svojim rojakom.

Oče Gašper, ki se je zavedal sinove nadarjenosti, ga je določil, da se bo posvetil duhovniškemu poklicu. Francu ta izbira ni bila po volji, zato je leta 1770 odšel študirat pravo na dunajsko univerzo. Oče se s to odločitvijo ni strinjal in se mu je po nekaterih virih celo odrekel. Prepuščen samemu sebi je nadaljeval študij, za kratko obdobje ga je celo opustil, saj se je zaradi bede moral prostovoljno javiti v vojsko.

Avtorji njegove biografije so zapisali, da se je odlikoval po nadarjenosti in izrednem spominu, tako da ga je celo sloviti profesor naravnega prava Martini pri nekem izpitu menda imenoval "Monstrum Carniolae".

Leta 1779 je zaključil študij in bil še isto leto imenovan za rednega profesorja kanonskega prava na univerzi v Innsbrucku. To je bilo jožefinsko obdobje, ko je vlada poskušala pospeševati državni vpliv na cerkvene uredbe po načelih galikanizma (osrednja ideja tega gibanja je bila, da bi se omejila papeška oblast v državi v korist škofovski in posvetni oblasti). Da je bil Jelenc podpornik tega sistema, dokazuje njegovo imenovanje za rektorja univerze leta 1780.

Doprni kip v avli univerze v Innsbrucku.

Pod njo zapis: "Francišku Ksaverju Jelencu, slavnemu svetniku apelacijskega sodišča vzvišenega (cesarja) Franca II., ravnatelju juridičnega študija, nekdanjemu profesorju na tej akademiji, možu, nadvse zaslužnemu za cesarja, domovino, učenost in mladino, po smrti v solzah postavili vdani in užaloščeni študentje prava." Foto: Franci Bogataj

Leta 1782 je bila univerza v Innsbrucku ukinjena. Jelenc je bil nato imenovan za predavatelja rimskega, civilnega in kriminalnega prava v Freiburg v Breisgau. Od leta 1790 dalje je bil imenovan še za svetnika prizivnega sodišča za prednje avstrijske dežele, leta 1795 pa se je vrnil v Innsbruck in leta 1802 postal direktor obnovljene pravne fakultete.¹

V svoji karieri se je najbolj posvečal delu s študenti, zato je napisal bolj malo del. Njegovo pisateljsko delovanje se poleg pravne tematike omejuje tudi na nekaj manjših pesniških in zgodovinskih člankov po časopisih.²

V boju zoper kriminal se je zavzemal za zmernost v zakonodaji, saj je smatral, da bi moral biti namen kaznovanja poboljšanje storilca.³ Kot profesor je veljal za izredno delavnega človeka, študenti pa so ga najbolj cenili in spoštovali zaradi njegove neustrašnosti in stroge resnicoljubnosti.¹

Univerza v Innsbrucku, v avli so na steni kipi zaslužnih mož, med njimi tudi doprsni kip rojaka Franca Jelenc. Foto: Franci Bogataj

Vnet zagovornik jožefinizma

Jožefinske reforme je v letih od 1780. do 1790. uvedel cesar Jožef II. Posegle so na različna področja: upravno, gospodarsko, davčno, vojaško, sodno, šolsko, v veliki meri pa tudi na cerkveno. Cilj je bilo izboljšanje blagostanja v deželi in ne krepitev cesarjeve moči.

Najvažnejše posledice reform so bile zaostritve odnosov med državo in cerkvijo, saj je Jožef II. menil, da bi se cerkev morala ukvarjati le s svojo nalogo širjenja vere ter duhovne oskrbe prebivalstva. Ukinjal je samostane, katerih primarno poslanstvo ni bila nega bolnikov, šolstvo ali študij. Izjemno pomembne so bile sodne reforme. Izdal je splošni sodni red in zakon o zločinih in kaznih za kazniva dejanja, jožefinski obči državljanski zakonik ...

Jelencu so se zdele določene reforme nujne in zelo pomembne. Na področju kazenskega prava je nasprotoval mučenju, saj ni videl kazni kot maščevanje za povzročeno zlo. Menil je, da kazen za kaznivo

dejanje, ki naj bo vnaprej določeno v zakonu, ne bi smela biti prehuda, prestroga, a naj bo gotova. Sodniki naj bodo pošteni in pravični.

V nekaterih svojih delih Jelenc nagovarja svojega cesarja Jožefa II. in tako želi vplivati na reforme. Cesarja tudi pozove, naj, če mu državljani takšni, kot so, niso všeč, poskrbi za njihovo vzgojo in zagotovi, da ne bodo lačni, ter pri svojih državljanih razvija vero in dobre navade. Še posebej poudari, da ljudje mnogokrat storijo zločine, ker sami vidijo v tem edini izhod. Zavzema se za preprečevanje zločinov, prej kot za njihovo kaznovanje. Kot možen način preprečitve vidi prav vzgojo človeka v dobrega človeka in državljana z vrednotami, ki mu bodo preprečevale delati zločine z notranjim vplivom. Vseeno pa vidi kazni kot nujno potrebno sredstvo za vzdrževanje miru in reda v deželi, čeprav je zaznat, da ni naklonjen strogemu kaznovanju.³

Jelenc je nasprotoval, da bi država kaznovala dejanja, ki so storjena proti Bogu. Zelo jasno je pokazal tudi svoje nasprotovanje vdoru cerkve na področja, ki naj bi bila rezervirana za državo. Jasno je dal vedeti, da nasprotuje pretiranemu vplivu cerkve na mladino, ki ga lahko doseže preko šolanja. Sam ni nikoli nasprotoval cerkvi ali veri sami, v njegovem razmišljanju je tako zaznat pozitiven odnos do vere kot veziva družbe in sredstva za vzgojo ljudi.

Jelenc v navajanju svojih načel ostro nasprotuje tudi ovaduštvu, za katerega je znano, da je bilo v času Jožefa II. zelo v razcvetu. Cesar je namreč to dejavnost podpiral v silnem strahu, da se zoper nje ga kuje zarota. Jelenc je bil mnenja, da taki načini pri državljanih ne bodo dosegli želenega ter da se s tem posega v njihovo svobodo. Cesarju tudi svetuje, kako naj poskrbi, da ne bo s svojim ravnanjem na kaznovalnem področju izgubil svoje priljubljenosti med ljudstvom.³

Franc Ksaver Jelenc je bil predan jožefinist, čeprav jožefinizem marsikdaj ni dosegel humanosti, h kateri je v svojih idejah strmel. Kot avtor ni puščal velikih sledi, vendar pa je s svojim pedagoškim delom zaznamoval generacije študentov, ki jim je posredoval svoja napredna razmišljanja.

V slovenščino je prevedeno le eno delo Franca Ksaverja Jelenca (Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini, v: Beccaria, Cesare: O zločinih in kaznih. Uredil Ljubob Bavcon, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, Ljubljana 2002).³

Pesnitev proti papeštvu in cerkvi

Jelenc je bil vnet zagovornik reform. Posledica tega so bila različna razmišljanja in pisanja proti cerkveni ureditvi, papežu in pravicam, ki si jih je cerkev prisvajala. Najbolj znan je spis *Mož na Kapitolu* (Der Mann im Kapitol), v katerem je v verzih ostro napadel papeža in pravice, ki si jih je prisvajal. Objava je dvignila precej prahu, zato je Jelenc omenjeno pesnitev objavil še enkrat s pojasnilom, da pesnitev ni bila namenjena javnosti, temveč samo določenim prijateljem, žal pa je eden izmed njih izmaknil njegov rokopis, ga prepisal, ob tem izpustil 12 kitic in ga objavil pod psevdonimom.

Janko Polec je v biografiji Franca Jelenca zapisal, da še noben Slovenec ni zagrešil takšnega pamfleta proti papeštvu in cerkvenim ustanovam.¹

Član obnovljene Academie operosorum

Franc Ksaver Jelenc je postal član obnovljene ljubljanske Academie operosorum po letu 1781. Takrat je bil že ugleden mož, verjetno načrtno izbran oz. povabljen med kranjsko elitno "družbo delavnih mož".

Academia operosorum je bila združba imenitnih mož, ki je nastala po italijanskem vzgledu tudi v Ljubljani. Posamezniki, ki so študirali v Italiji, ki je bila prežeta s katoliško vero, so postali pripadniki tamkajšnjih združenj, ki so delovali na različnih področjih, od glasbe, prava, umetnosti, risarjev do medicine ... Po zaključku študija so se vrnili na slovenska tla in leta 1688 organizirali najprej Dizmovo

bratovščino (Societas unitorum). V to družbo so lahko vstopili le doktorji in imenitneži, ki so največkrat svojo izobrazbo pridobili pri jezuitih. Iz te družbine so kasneje nastajale druge družbe, ki so imele različne namene (Academia operosorum, Društvo pravoslavcev, Društvo prijateljev glasbe (Academia philharmonicorum), Družba risarjev (Academia in-cultorum) ...

Leta 1693 se je v Ljubljani osnovala Academia operosorum (družba delovnih mož). Na začetku je delovala tajno, leta 1701 pa so se člani odločili, da se prikažejo javnosti in tako pridobijo v svoje vrste vse kranjske omikance. Člani so bili imenitni izobraženci, ki so delovali na različnih področjih (objavljali so svoja dela v knjigah in člankih, ustanovili so prvo javno knjižnico v Ljubljani, skrbeli za stare spomenike in zgodovinska gradiva, prirejali srečanja z razpravami ...). Akademija je leta 1725 popolnoma zamrla. S smrtjo nekaterih najaktivnejših članov je združba izgubljala svoj pomen in zagnanost, mlajše članstvo pa ni več posnemalo svojih očetov, saj zaradi vojnih nemirov niso več odhajali na italijanska vseučilišča in se tam srečevali s podobnimi združenji izobražencev.⁴

Academia operosorum je ponovno zaživela po letu 1781. Šlo je za ponoven poizkus posameznikov, da to ljubljansko družbo obudijo. Med aktivnejšimi člani so bili Anton Tomaž Linhart (slovenski dramatik, pesnik in zgodovinar), Marko Pohlin (jezikoslovec, avtor slovnice iz leta 1768) in Jurij Japelj (pesnik, jezikoslovec, prevajalec). To je bil čas terezijansko-jožefinskih reform. To obdobje je bilo izredno pomembno za slovensko zgodovino, saj označuje začetek slovenskega narodnega gibanja in prizadevanja za uveljavitev slovenščine. Med imenitneže te združbe so povabili tudi Franca Jelenca, ki je zelo hitro našel skupna stališča med aktivnimi člani združenja. V ospredje delovanja so postavili slovensko zgodovino in slovenski jezik, delovali pa so tudi na področju prava, filozofije in medicine. Delovanje operozov je ponovno zamrlo, razlogi niso znani, možno pa je, da je tedanja oblast akademijo

razpustila. Operozi so močno vplivali na razvoj umetnosti v Ljubljani in v celotnem slovenskem kulturnem prostoru.⁵

Academio operosorum nekateri štejejo za predhodnico današnje Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), ki žal nima nobene pisne zapuščine, ki bi se nanašala na operoze.

Član prostožidarske lože

Delo in življenje Franca Jelenca je bilo očitno opaženo v najrazličnejših krogih, zato so ga želeli določeni mnenjski voditelji vključiti v svoje vrste. Tako je januarja 1785 postal član prostožidarske lože Plemenito upanje (Zur edlen Aussich) v Freiburgu, ki je bila ustanovljena 22. junija 1784.⁶ Očitno je bil Jelenc takrat že pomembna osebnost, kar priča tudi njegovo sprejetje v prostožidarsko ložo le pol leta po ustanovitvi. V tistem času je bil predavatelj prava na univerzi v Freiburgu, ob vstopu med prostožidarje pa je imel le 36 let in je veljal za enega izmed mlajših članov lože Plemenito upanje.

Nekaj imen članov lože v tistem obdobju: Johan Georg Schlosser (pravnik, zgodovinar, filozof, Goethejev svak), Carl Schwarzl (profesor teologije in književnosti), Carl Rodecker von Rotteck (profesor zgodovine, urednik).⁷

Žal ni bilo možno pridobiti nobenih podatkov iz avstrijske prostožidarske lože, saj ta ne daje podatkov o svojih članih. Uraden odgovor lože je bil, da so med drugo svetovno vojno izgubili precejšen del svoje dokumentacije.

Možno je, da so bili tudi člani Academie operosorum tesno povezani s prostožidarstvom.

Slovenske korenine

Franc Jelenc oz. Franz Xaver Jellenz, kot se je sam preimenoval, ni nikoli pozabil svojih slovenskih korenin. V svojem pečatniku je imel grb s po-

dobu jelena. Poleg tega je očitno obdržal stike s slovensko inteligenco, saj je postal član Akademije operozov.

Bil je poročen in je zapustil pet hčera. Priimek Jelenc se še vedno zasledi v Avstriji in v Sloveniji.

Priimek Jelenc

Rodbinska imena so se v Selški dolini pričela pojavljati v 15. stoletju. Prej se je za določanje osebe uporabljalo domače hišno ime, v listinah pa krstno ime v zvezi z očetovim imenom (lahko tudi materinim, bratovim, dedovim), npr. Joannes filius Ulrich, ime so zapisovali tudi v povezavi s krajem, z obrtjo, s poklicem ali stanom.

V letu 1560 je na Selškem po matičnem gradivu formirano že okoli 75 odstotkov rodbinskih imen, 1630. leta 95 odstotkov, leta 1725 pa je že vsako ime zapisano tudi z rodbinskim imenom.⁸

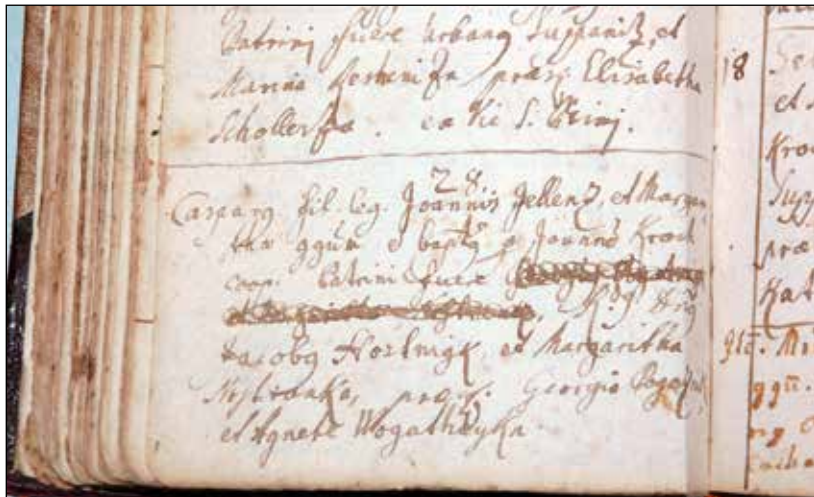
Priimek Jelenc se prvič pojavi zapisan v urbarju freisinške škofije iz leta 1501, in sicer v Dražgošah na Pečeh (Napetschi). Zapis omenja Blaža Jelenca (Wlas Iellenitz), isti urbar pa omenja tudi Jelenšče, zapisane kot Iellentzitz.⁹ Mogoča je teorija, da se ime Jelenšče povezuje s priimkom Jelenc. Narodno besedno izročilo govori o tem, da je bil nekoč na vrhu hriba grad z imenom Jelen in da so pri rekonstrukciji ceste naleteli na ostanke tega gradu.¹⁰ V različnih virih se beseda Jelenšče najde zapisana tudi kot Jelenčice.

Pavle Blaznik v svojem delu Kolonizacija Selške doline priimek Jelenc izpostavlja kot primer intenzivnega notranjega gibanja selškega prebivalstva. Priimek je med drugim zaslediti v Dražgošah na Pečeh, v Jelenščah, v Selcih, v Golici, na Rudnem, na Studenem, v Smolevi, na Češnjici (gruntar v letih 1656–1823, 1657–1714), v Draboslovci, v Ševljah, v Knapih ...¹¹

Pavel Merku omenja v svoji knjigi razvoj priimkov iz živalskih imen, saj že pri starih Slovanih najdemo veliko osebnih imen po živalih in v glavnem gre za metaforična imena (Jelen, Jelenčič¹²).

Jelenci s Češnjice

Oče Franca Jelenca, Gašper, se je rodil 28. 12. 1716 očetu Janezu in Margariti.

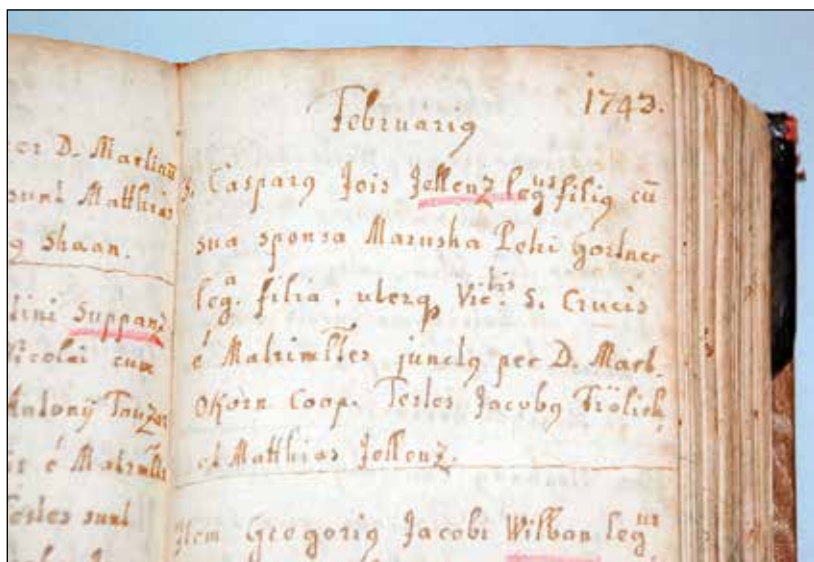

Zapis rojstva Gašperja Jelenca iz leta 1716 (Rojstna knjiga, Selca, 1711–1727, Nadškofjski arhiv Ljubljana). Foto: Franci Bogataj

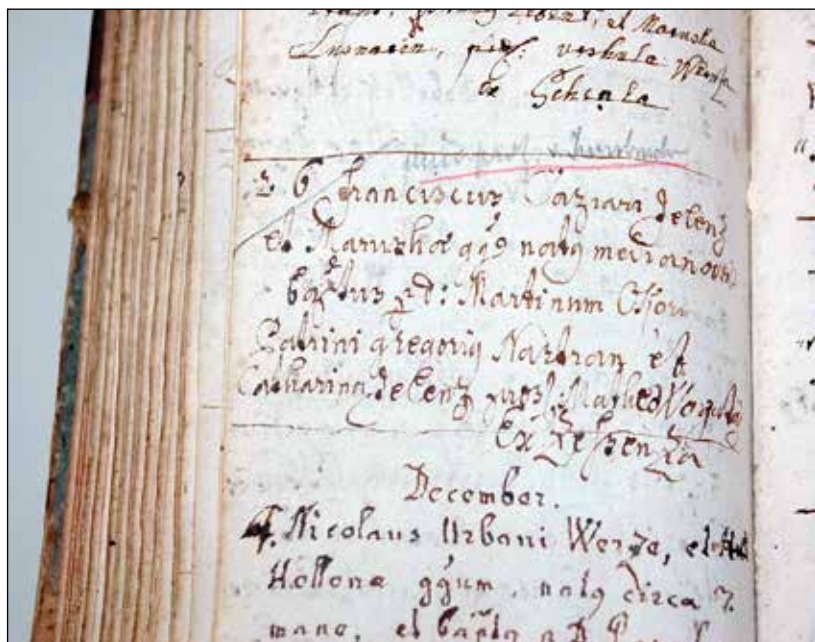
3. 2. 1743 se je poročil z Marušo Gortner in v zakonu se jima je rodilo šest otrok:

- Maruša, roj. 20. 5. 1744,
- Andrej, roj. 17. 11. 1746,
- Franc, roj. 26. 11. 1749,
- Jera, roj. 23. 2. 1753,
- Elizabeta, roj. 11. 11. 1760,
- Mica, roj. 1. 2. 1764.

Mama Maruša je štirinajst dni po rojstvu hčere Mice umrla. Oče Gašper si je čez štiri mesece našel novo ženo Heleno (roj. Okoren, oče Urban) iz Selc, s katero se je poročil 17. 6. 1764. V zakonu sta se jima rodili dve hčerki, Helena (roj. 20. 4. 1765) in Magdalena (roj. 15. 7. 1766).

Zapis poroke Gašperja in Maruše iz leta 1743 (Poročna knjiga, Selca, 1716–1784, Nadškofjski arhiv Ljubljana). Foto: Franci Bogataj

Zapis rojstva Franca Jelenca iz leta 1749 (Rojstna knjiga, Selca, 1739–1754, Nadškofijski arhiv Ljubljana). Foto: Franci Bogataj

Leta 1630 najdemo na Češnjici devet kmetov in enajst kajzarjev. Med njimi najdemo tudi priimek Jelenc (Ivan, sin Jurija Jelenca). Iz zapisa o zemljiških razmerah je razvidno, da gre na Češnjici za enakovredne kmetije, ki jim je letno zaračunana približno enaka višina davka. Tako mora zemljiškemu gospodu kmetija letno oddati 6 goldinarjev in 13 krajcarjev. To je skoraj en odstotek prodajne vrednosti kmetije, ki so se takrat prodajale za okoli 730 goldinarjev.¹³

Zanimivo je, da v *Statusu animarum* (1798–1874) za kraj Češnjica ne najdemo zapisa kmetije, kjer bi gospodar imel priimek Jelenc. Obstaja pa zapis kmetije, kjer se po domače reče Pri Jelenc. V tistem obdobju je bilo za Češnjico vpisanih 27 hiš z njihovimi prebivalci.¹⁴

Zaključek

Franc Jelenc je umrl 19. aprila 1805 v Innsbrucku, star 56 let. Kot ugotavljajo raziskovalci njegovega življenja in dela, je njegovo liberalno in napredno razmišljanje prehitevalo duh tedanjega časa.³

Njegove napredne ideje bi morale najti mesto med sedanjimi študenti prava, žal pa je prevedeno samo eno njegovo delo. Njegova razmišljanja glede cerkve so bila že v tistem času zelo radikalna, vendar je znal potegniti ločnico med verovanjem in vplivom cerkve na ljudi.

Zato naj bo ta zapis namenjen prepoznavnosti našega rojaka, njegova razmišljanja pa so še vedno aktualna, čeprav je od tega minilo preko 250 let.

Viri:

- ¹ *Slovenski biografski leksikon*, <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/>, Janko Polec, dostop 26. 9. 2012.
- ² *Slovenski pravnik*, letnik 29, številka 10, Ljubljana, Društvo Pravniki, 1913, str. 319.
- ³ Mavrič, Ana, *Jožefinizem in Franc Ksaver Jelenc*, Diplomaska naloga, Pravna fakulteta v Ljubljani, 2009.
- ⁴ *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, letnik 10, številka 2, Muzejsko društvo za Kranjsko, 1900.
- ⁵ *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, letnik 10, številka 3, Muzejsko društvo za Kranjsko, 1900.
- ⁶ Šömen, Branko, *Molčeče nevidno bratstvo*, Magnolija, Ljubljana, 2002.
- ⁷ <http://www.zur-edlen-aussicht.de/>, dostop 23. 9. 2012.
- ⁸ Andrejka, Rudolf, *Doneski k postanku in razvitku rodbinskih imen v Selški dolini*, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1939, str. 310–332.
- ⁹ Blaznik, Pavle, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, Urbarji Freisinske škofije, četrti zvezek, SAZU, Ljubljana, 1963, str. 321.
- ¹⁰ Ustna informacija, informatorka Antonija Ambrožič, po domače Martincove Tone.
- ¹¹ Blaznik, Pavle, *Kolonizacija Selške doline*, Leonova družba, Ljubljana, 1928, str. 113–114.
- ¹² Merku, Pavel, *1300 primorskih priimkov*, Mladika, Trst, 2004, str. 54.
- ¹³ Carniola, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, letnik 2, št. 1/2, Muzejsko društvo za Kranjsko, 1911.
- ¹⁴ *Status animarum*, Selca 1798–1874, Nadškofijski arhiv, Ljubljana.